Manfred Gläser Hg.: Lübecker Kolloquium zur Stadtarchäologie im Hanseraum VI: Luxus und Lifestyl. Verlag Schmidt-Römhild, *Lübeck 2008*. 761 str.

Ediční projekt svázaný se stejnojmennými lübeckými konferencemi vzbuzuje velký respekt daný rozsahem jednotlivých svazků i jejich tematicky důslednou koncepcí. Přehledy různých kategorií hmotných pramenů postihují nejen prostředí nejvýznamnějších center severského obchodu, ale i některých lokalit ve střední Evropě. Přestože tato kompendia dnes představují – vzhledem k nepřeberným možnostem reflexe metodických trendů, nosných témat i vždy ohromné sumy faktografických poznatků – klíčové pilíře současné archeologie měst, v žádné veřejné knihovně v ČR není k dispozici jejich ucelená řada. Není se co divit ustrnulému stavu oboru, chybí-li mu i potřeba kontaktu s evropským děním.

Účastníci setkání dostali jednotné zadání: Lze z pohledu archeologa definovat pojmy jako *luxus* nebo *životní úroveň* obyvatel měst? Více či (mnohem častěji) méně konkrétní odpovědi nabízejí autoři 45 studií, které jsou podle konferenční tradice pojaty jako sondy do situace v tom kterém městě. Téma však poskytlo dost volnosti při rozmýšlení výkladové osnovy, proto příspěvky v souhrnu reprezentují různorodou škálu badatelských přístupů. Těžiště zájmového území se samozřejmě nachází na S Německa, nejjižnější bod představuje Bazilej, nejblíže u českých hranic je Vratislav. Sledované období sahá od 12./13. po 16./17. stol., přičemž jednotlivé příspěvky pokrývají dané rozpětí zpravidla průřezově. Jen málokteří autoři se zaobírají výlučně artefakty shromážděnými při archeologických výzkumech, naopak v hojné míře odkazují na dobové písemné záznamy nebo na architektonické, umělecké či uměleckořemeslné památky. Řeč ovšem nemůže být o kulturněhistorickém výzkumu v pravém slova smyslu, neboť ony odkazy mají vesměs namátkovou povahu, resp. výklad postrádá hlubší percepci výsledků i metodologie spřízněných oborů. I tak získává hodnocení archeologických pramenů – jak autoři takřka svorně s povděkem připomínají – pevnější rámec.

Asi není v silách jednotlivce, aby dokázal soustředěně přečíst veškeré, informačně hutné články, ba ani rovnocenně vnímat předkládané závěry. Přesto nejde přehlédnout, že odpovědi na ústřední otázku vyznívají dost obezřetně, až rozpačitě. Převážná většina autorů to zdůvodňuje tím, že archeologické prameny obecně velice málo vypovídají o sociálním statutu dávných držitelů konkrétních městišť. Výjimky samozřejmě existují: kupř. v Greifswaldu lze podle výrazných rozdílů v kvantitativním podílu importovaných kameninových nádob bezpečně odlišit odpad z domácností bohatých měšťanů (s. 445). Vhled do dobových pozůstalostních inventářů, jejichž početné konvoluty už z 15. stol. se dochovaly v archivech řady měst, ale záhy přesvědčí i nejzatvrzelejší obhájce reprezentativní povahy archeologických poznatků stran sociální topografie měst. Ti autoři, kteří z této perspektivy měli možnost posuzovat výsledky rozsáhlých výzkumů, jednohlasně konstatují, že artefakty, které by bývaly přináležely k inventovanému majetku, se poštěstí nalézt jen výjimečně. I v případě bohatých měst na S Německa, kde delší dobu soustavně probíhají výzkumy, se počty objevených předmětů, dobově považovaných za cennosti, zvyšují jen nepatrně. Ani v úhrnu se dosud nalezené kusy nemohou rovnat movitému jmění byť jediného, pomyslně průměrného měšťana. Velice sdělné pozůstalostní soupisy ze Stralsundu (ca 1200 dochovaných položek ze 14.–16 stol.) dokumentují třeba fakt, že téměř ve všech sociálních vrstvách zastihneme vlastníky šperků z drahých kovů (s. 297). Pouze v jejich celkovém množství nebo v přítomnosti vysoce exkluzivních výrobků se zračí postavení a zámožnost pořizovatele. Kdysi ztracené a dnes náhodně objevované kusy proto nelze ukvapeně považovat za doklad sociálně vyššího prostředí.

I bez konkrétní výpovědi písemných pramenů pozbývají postupně některé druhy předmětů v našich očích punc výjimečnosti. Během posledních několika málo let došlo v celoevropském měřítku k několikerému znásobení počtu nálezů malovaných skleněných nádob z 13.–14. stol., pocházejících ze středomořských dílen (ani Praha není výjimkou: *Černá – Podliska 2008*). To sice nevede ke zpochybnění představy, že se jednalo o prestižní předměty, zmnožením pramenů ale paradoxně narostla míra nejistoty při snaze určit sociální statut uživatelů. Na otázku, komu byly tyto předměty určeny, lze podat jen obecnou odpověď v tom smyslu, že se jimi honosili jak příslušníci nejužší elitní vrstvy, tak bohatší měšťané. Výsledkem konference se stala i ztráta důvěry v charakteristiky jednotlivých předmětů coby znaků výlučného sociálního statutu, ještě před nedávnem s lehkostí vyslovované.

Vzpomeňme třeba na znění tzv. oděvních řádů, které v mnoha německojazyčných městech vyjadřovaly úsilí patricijských rodin o zřetelné odlišení vůči prostým měšťanům. Ti ovšem málo dbali radních nařízení a – jak je patrné z jejich opakovaného vyhlašování a z mnoha dokumentovaných kauz – dál se marnivými šaty a šperky (a jistě nejen jimi) pyšnili při slavnostních příležitostech i ve všedních dnech. Archeologovi zbývá jen žasnout nad mírou okázalosti zapovídané ve městech Bern, Göttingen, Lübeck, Stralsund ad. Navíc se stále zřetelněji ukazuje, že hranice mezi jednotlivými sociálními vrstvami měšťanstva byly dost prostupné a o skutečném vydělení patricijských elit lze hovořit jen v případě nejvýznamnějších měst (k poměrům v českých zemích *Nodl 2004*).

Malomyslnost nás dostihne i při probírání archeologických dokladů kultury bydlení. Znovu se přesvědčíme, že archaické nádobkové kachle z 12.–13. stol. představují nedílnou součást nálezového rejstříku v městském prostředí. V jednotlivých lokalitách však jejich počty dlouhodobě zůstávají dost nízké. Opět se ale nedostává argumentů, abychom mohli rozhodnout, zda vzácnost výskytu vypovídá o komfortu pobývání jen těch nejzámožnějších, anebo o procesech formování archeologických pramenů. Učebnicový příklad nutnosti širšího srovnání skýtá pražská situace. Stranou ponechme zdejší mizivý počet archaických nádobkových kachlů, asi jeden z „výsledků“ publikačních dluhů (těžko si lze představit jejich skutečnou absenci při vědomí architektonické úrovně pražských pozdně románských a raně gotických domů). Naopak jasný závěr lze vyslovit v případě nálezů nejstarších komorových kachlů (tzv. malého formátu) ze 14. století. Jsou nápadné, a tudíž se jim dostává přednostní publikace, přesto známe pouze několik málo desítek kusů (srov. *Dragoun 2009*; *Richterová 1997*). Navzdory tomu můžeme s určitostí konstatovat, že kachlová kamna se už v lucemburské epoše stala všeobecně rozšířenou součástí vybavení pražských domů. Paradoxně zacházíme s ještě skromnějším počtem dokladů: poukazujeme na stopy nepřímého způsobu vytápění v pouhých dvou domech. Víc jich ovšem nebylo podrobeno srovnatelně detailnímu stavebněhistorickému průzkumu. Nicméně je podstatné, že dané objekty dobře odrážejí komfort pobývání jak v řadové (*Hauserová – Rykl 2002*), tak kvalitativně nadprůměrné zástavbě (*Rykl – Beránek 2006*). V dobovém kontextu (ve 2. třetině 14. stol.) proto sotva představovaly nějakou abnormalitu.

Jak tedy vlastně chápat roli archeologie v sociálním dějepisu, když se jí trvale nedaří shromažďovat – nebereme-li v potaz výjimky – poznatky o statutu, vlivu a zámožnosti držitelů konkrétních parcel. Cesta z interpretačních nesnází vede přes volbu otázek jiného typu, celistvých rekonstrukcí sociální topografie měst nechť se ujmou povolanější. Není ovšem zapotřebí vymýšlet nové (specifické) poznávací přístupy, stačí se totiž zaměřit na vybrané artefakty, jejichž uvedení do širších sociokulturních souvislostí se neobejde bez soustavného kontaktu s dalšími disciplínami. Je s podivem, kolik takových příležitostí zůstává nevyužito, nevyjímaje dotčený sborník, při jehož prohlížení padnou do oka třeba předměty spojené úzce s fenoménem *minne*. Pro tento pojem v češtině neexistuje ekvivalent, v hrubém zjednodušení bychom snad mohli hovořit o projevech vytříbeného milostného citu či o kultu umění lásky. Ta doznala nesčetných, alegoricky ztvárněných podob v dvorském prostředí, přičemž se stala jedním z hlavních rozlišovacích (a takto dobově vysoce uvědomovaných) znaků kultury urozených osob, což zároveň přineslo i nechtěný efekt, totiž snahu měšťanů o nápodobu.

Jestliže fenomén *minne* už dlouho spojuje odborníky mnoha disciplín, právě archeologie tuto debatu může ještě o mnohé obohatit. Zatím šlo v prvé řadě o dešifrování více či méně rafinovaně ustrojené ikonografie výzdoby předmětů uchovávaných už léta v muzejních sbírkách. Slabina hodnocení těchto kusů ovšem namnoze tkví v absenci informací o někdejších objednavatelích. Právě nyní ale přibývají příklady s přesnou proveniencí. U nich můžeme přemítat o sociálním kontextu uživatelů, byť třeba jen na úrovni povšechné klasifikace *městské prostředí*. Nadto lze formy sociální difuse jevu *minne* nově ozřejmovat i podle materiální povahy archeologicky získávaných předmětů. Zatímco artefaktům, jimž se delší dobu soustavně věnují především historici umění, přidělíme zpravidla adjektivum exkluzivní, předměty vyzdvižené ze země zpravidla snesou označení sériové výrobky běžných řemeslníků, které si mohl dovolit leckterý měšťan. Do skupiny skvostných děl patří především rozměrné nástěnné textilie, bohatě vyzdobené rukopisy či minuciózní výrobky zlatníků. Stejného rodu jsou ale i nepoměrně prostší kožené předměty každodenního využití, zkrášlené třeba vytlačovaným dekorem. Ten vznikl otištěním z matrice, mohl být tudíž mnohokrát reprodukován.

Výjevy vznešených dam a galantních mužů se tak ocitly na návlecích bot či třeba na taštičkách upevněných u pasu, přičemž se stejné či velice podobné výzdobné motivy rozšířily takřka po celé Evropě. Ukázky nápadně blízkých analogií ze vzájemně vzdálených lokalit přináší i referovaný sborník. Početnou kolekci předmětů tohoto druhu, pocházející z Gdaňsku, tvoří mj. svrchní dílec boty zdobený portrétem muže v medailonu, v jehož mezikruží čteme devízu *Amor vincit omnia*, a pouzdro dekorované bohatě rozkošatělými úponky, které ovíjejí milenecký pár (s. 537, 538). Protějšek prvního příkladu pochází z Brugg (s. 107), druhého z Kostnice (s. 430). Výrobek ze Švýcarska však zároveň nabádá k opatrnému hodnocení, zušlechtěn byl totiž postříbřením a pozlacením. Každopádně tu vznikla šance účastnit se badatelsky vděčného rozkrývání vazeb mezi tzv. vysokým a nízkým (užitým) uměním. Tematizace daného problému, která by vymezila vklad archeologie, ovšem zůstává výzvou pro budoucí rozpravu. Pramenného materiálu bylo shromážděno už dostatek (v poslední době třeba v Polsku: *Sachs 2007*; *Wachowski – Jaroch 2009*).

Studium projevů kultivovaného milostného citu nabývá stále více na aktuálnosti i u pramenů české provenience (viz *Klápště 1991*; *2002*). Snad se brzy dočkáme dalších podobně zaměřených prací, neboť lze důvodně předpokládat, že se i českým archeologům v poslední době poštěstilo získat nejeden cenný artefakt; jednu příležitost máme dlouhodobě doslova před očima: jakožto závažné téma stále čekají na všestrannější zhodnocení výzdobné motivy galantních párů na kachlích 15.–16. stol. (viz např. *Pavlík – Vitanovský 2004*, č. kat. 646–652, s. 250). Fascinace uměním lásky je pochopitelně jen jedním z mnoha dokladů snahy měšťanů o připodobnění k životnímu stylu šlechty. K opakovanému luštění vybízejí okázalé nástěnné malby v městských domech, často s heraldickou tématikou, jež se vzpírá snahám o přímočaré interpretace na základě přesného určení jednotlivých znaků. Souhra více či méně stereotypních symbolů totiž tlumočila především společenské ambice objednavatele, prvořadě představovala obecně srozumitelné atributy vysoce reprezentativního prostoru, aniž by zvolené výzdobné motivy nutně sloužily k deklaraci skutečných rodových a osobních vazeb (průkopnicky *Stamm 1981*). Zpětně si lze uvědomit i meze ikonologických rozborů milostných scén, gest a symbolů na předmětech, které pocházejí z měšťanského prostředí: přejímání motivů nebylo podmíněno pochopením jejich původního smyslu. Přímými svědky naplněné touhy měšťanů o sociální vzestup jsou sfragistické památky, v referovaném sborníku hojné zastoupené. A povinně připomeňme, že i české příklady odlesku dvorské kultury ve městech, dnes postřehnutelné zvláště v nástěnné malbě, dobře zapadají do celoevropských vývojových souřadnic (srov. *Musílek 2008*; *Všetečková 2008*).

Představovaný sborník sice z převážné části sestává z ryze „materiálových" příspěvků, přesto jako celek představuje cennou pobídku k přemítání o poznávacích možnostech archeologických pramenů. Jakkoli se autoři při výběru probíraných předmětů řídili spíše intuicí a zpravidla nedokázali přesně vysvětlit vlastní pojetí pojmů *luxus* a *životní styl*, díky kolektivnímu úsilí vznikl přepestrý obrazový doprovod, který sám o sobě poskytuje reprezentativní představu. Dáváme-li pozor, spojuje se jedno s druhým, totiž z výpovědí typově a provenienčně různých předmětů lze skládat, rekonstruovat či třeba jen domýšlet širokou škálu způsobů a výsledků recepce kultury urozených v městském prostředí (v němž ovšem sídlilo i mnoho šlechticů). Což se ukazuje jako daleko smysluplnější úkol než pokusy o encyklopedické definice pojmu *luxus*. Ba dokonce lze říci, že užívání tohoto slova svádí k nepatřičné schematizaci: i sériové výrobky z běžně dostupných materiálů totiž leccos vypovídají o oné recepci, aniž by mohly patřit do uchopitelně, tudíž stroze vytvořené kategorie *luxus*.

Mnohé z vyobrazených předmětů mají unikátní povahu, která je ovšem zpravidla dána možnostmi jejich dochování, nikoli jejich vzácným výskytem v dobovém sociálním kontextu. A třebaže se často jedná o jednotlivosti, za dnešního stavu poznání přibližují dávnou každodennost mnohem přitažlivějším způsobem než tuctové archeologické nálezy. Jako nepatřičné se tedy jeví snahy o standardizovaná vyhodnocení výsledků terénních výzkumů, které aktuálně vedou spíš k mechanickému třídění artefaktů než ke skutečné vědě. Jinými slovy: vzhledem k ohromnému rozsahu archeologických výzkumů v městských jádrech není uvěřitelné, že se podaří uceleně zhodnotit veškeré získané poznatky. Je to ovšem zapotřebí? Zdá se totiž, že nastal čas na přednostní publikování těch podstatných, relativně málo početných zjištění a nálezů (včetně údajů o nálezovém kontextu), které mohou znatelně posunout naše poznání. Historici si podobnou diskusi odbyli už před delší dobou, přičemž stěžejní

úlohu sehrály úvahy Arnolda Esche, jím shrnuté lapidární, hojně citovanou větou: „Jeden gram pepře váží víc než tuna soli“ (*Esch 1985*, 563). Mrazivá metafora se vztahuje k přeceňování kvantitativního hodnocení písemností, stejně dobře ale platí i pro lopotnou a stále jen málo účelnou práci s keramikou, jejímž výsledkem jsou seriační matice či jiné tabulky sčítající „jablka s hruškami“. Archeologové přitom mají štěstí: dnes jim nelehkou volbu při výběrovém zveřejňování pramenů pomůže usnadnit soustavné sledování literatury spřízněných oborů. Bez průběžné reflexe lze lehce zabřednout do školometské rutiny.

Jan Kypta

Literatura

Černá, E. – Podliska, J. 2008: Sklo – indikátor obchodních a kulturních kontaktů středověkých Čech. In: P. Sommer – V. Liščák edd., Odorik z Pordenone: z Benátek do Pekingu a zpět. Setkávání na cestách Starého světa ve 13.–14. století. Colloquia mediaevalia Pragensia 10, Praha, 237–256.

Dragoun, Z. 2009: Kachle z Karlova mostu. Archaeologia historica 34, 255–268.

Esch, A. 1985: Überlieferungs-Chance und Überlieferungs-Zufall als methodisches Problem des Historikers. Historische Zeitschrift 240, 529–570.

Hauserová, M. – Rykl, M. 2002: Dům čp. 150–151 na Starém Městě pražském. In: Dějiny staveb 2002, Plzeň, 57–72.

Klápště, J. 1991: K interpretačním souvislostem středověké reliéfní destičky z Litoměřic. In: Studia mediaevalia Pragensia 2, Praha, 117–123.

— *2002*: Láska, marnivost, či láska marnivá?. Dějiny a současnost 24 (č. 2), 30.

Musílek, M. 2008: Odraz dvorské kultury v městském prostředí ve 13. a 14. století. In: D. Dvořáčková-Malá – J. Zelenka edd., Dvory a rezidence ve středověku II. Skladba a kultura středověké společnosti. Mediaevalia Historica Bohemica – Suppl. 2, Praha, 475–505.

Nodl, M. 2004: Elity v českých a moravských pozdně středověkých městech jako badatelský a interpretační problém. In: O. Fejtová – V. Ledvinka – J. Pešek edd., Pražské městské elity středověku a raného novověku – jejich proměny, zázemí a kulturní profil. Documenta Pragensia 22, Praha, 23–49.

Pavlík, Č. – Vitanovský, M. 2004: Encyklopedie kachlů v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. Ikonografický atlas reliéfů na kachlích gotiky a renesance. Praha.

Richterová, J. 1997: Nález fragmentu kachle s reliéfem orlice z výzkumu v Praze. Archeologické rozhledy 49, 150–156.

Rykl, M. – Beránek, J. 2006: Výstavný středověký dům čp. 234/I v Praze na Starém Městě. Průzkumy památek XIII/1, 3–34.

Sachs, R. 2007: Ich weil deins lieb/Du phist mein won. Minnesang und Liebesamulette in Schlesien. Silesia Nova 2007 (Nr. 1), 46–52.

Stamm, L. 1981: Der «Heraldische Stil»: ein Idiom der Kunst am Ober- und Hochrhein im 14. Jahrhundert. Revue d'Alsace 107, 37–54.

Všetečková, Z. 2008: Murals on Secular Themes in Bohemia at the Time of the Luxembourgs. In: M. Jarošová – J. Kuthan – S. Scholz Hrsg., Prag und die grossen Kulturzentren Europas in der Zeit der Luxemburger (1310–1437), Praha, 689–715.

Wachowski, K. – Jaroch, E. 2009: Artystyczne wyroby skórzane w późnym średniowieczu. Problem wytwórczości w Europie Środkowo-Wschodniej. Archaeologia Historica Polona 18, 97–119.